

LAULIK JUTUSTAB LAULIKUST

Marie Sepa elulooesitused suulise ja kirjaliku kultuuri piiril

JANIKA ORAS

*Palun tädist kirjeldus visake tulle
et ta mul tihti ette tuli siis rääkisin
ta elu lugu Kui ta teid ära ei tüüta ehk
siis loete läbi.¹*

Nii lõpetab oma järjekordse rahvaluulesaadetise kaaskirja Marie Sepp (1862–1943), Kolga-Jaani lähedal elanud maanaine, laulik ja pärimuse koguja. Kirjas jutustab ta pikemalt kohaliku kogukonna väljapaistvast isikust, laulikust ja ämmaemandast, Vainu tädiks kutsutud Mari Pärtensist (1832–1919). Tsiteeritud lõik viitab mitut laadi suhestumistele, mis ühelt poolt on Marie Seppa ajendanud Mari Pärtensi „elu lugu” kirja panema, aga teisalt sundinud kahtlema selle mõttekuses. Marie ebaluse taga on rahvaluulekogujatega koostööd tehes kujunenud arusaam, et viimased tunnevad huvi üsna piiratud osa vastu maarahva elumaailmast ja arhiivi ehk ei sobi ühiskonna madalamast kihist pärit lihtsa naise elulugu. Et Marie vaatamata kõhklustele Mari Pärtensist kirjutas, viitab rahvaluulekirjapaneku adressesaadi olemuslikule mitmesusele: kirjapanekud ei ole sageli suunatud mitte niivõrd anonüümsele rahvuslikule kogukonnale, mida arhiiv esindab, kuivõrd konkreetsele inimesele. Marie Sepa adressesaadiks oli August Pulst teatri- ja muusikamuuseumist, kellega tal oli tekkinud soe usalduslik suhe ja kellega ta tahtis jagada oma mälestusi Mari Pärtensist. Vajadus Marist kirjutada annab märku viimase erilisest kohast Marie Sepa suhtevõrgustikus ja enesemääratluses.

Artikli lähtepunktiks ongi Marie Sepa kirja pandud Mari Pärtensi „elu lugu” ja muu biograafiline aines tema arhiividele saadetud tekstides. Marie Sepa kirjapanekuid võib vaadelda näitena rahvalikust (oma)elulookirjutusest. Kirjutades oma kogukonna- ja pereliikmetest ning iseenda elust XIX sajandi lõpukümnenditel, on ta kasutanud erinevaid jutustamismudeleid. Seetõttu ajendavad tema tekstid arutlema rahvaliku elulookirjutuse võimalike eeskujude ning erinevate kirjalike ja suuliste inimesest jutustamise viiside üle. Artikli teiseks teemaks on elulookirjutus kui biograafi enesetunnetuslik projekt, nii nagu see väljendub Marie Sepa mälestustes Mari Pärtensist ja nende ühistest laulu- ja mänguesitustest. Tekstid annavad võimaluse jälgida, kuidas ta kirjutades kujundab enda identiteeti, suhestudes talle isiklikult lähedase kaasesitaja-loojaga, kes kujutatud ajal oli samuti küpses eas naine.

¹ Marie Sepa kiri August Pulstile (1940 (?), ETMM, MO 237:1/34:22). Sissejuhatavas tsitaadis on säilitatud Marie Sepa originaalne kirja pilt. Edaspidi olen tsitaatides lihtsama loetavuse huvides täiendanud interpunktsiooni ja parandanud mõne ilmse vea.

Marie Sepp rahvaliku (eluloo)kirjutajana

Sissejuhatuseks tutvustan Marie Seppa elulookirjutaja ja rahvaliku kirjalikkuse esindajana. See annab võimaluse tuua ühtlasi välja Marie Sepa eluloo pidepunktid: kirjutamine oli kogu elu jooksul tema oluline eneseväljendusvahend, kujundades tema modernset minatunnetust ja võimaldades osaleda sotsiaalsetes võrgustikes ka väljaspool kohalikku kogukonda (vrd Edlund 2016; Kuusmin 2016; Kikas 2014).²

Rahvalik kirjalikkus on viimastel aastakümnetel muutunud populaarseks iseseisvaks uurimisteenaks Põhjamaades ja mitmel pool mujal Euroopas (vt Kikas 2015: 33–36; Kauranen 2013: 22–23). Kuna kirjutamine sai üldiseks eneseväljendusvahendiks alles moderniseerumise käigus ja esialgu kasutasid seda ainult vähesed mitteeliidi esindajad, kerkivad Marie puhul üles mitmed tüüpilised rahvaliku kirjalikkuse uurimisega seotud küsimused: kuidas ta kirjutama õppis, mis ajendas teda kirjutama, milliseid kirjaliku eneseväljenduse vorme ja kanaleid ta kasutas?

Marie Sepa kirjutamishuvi sai alguse kodust. Tema isa Hans Kõu oli ümbruskonnas ainus, kes tuli pärast 21-aastast teenistust tsaariarmees koju tagasi. Maailma näinud mehele pidas ta kirjaoskust ilmselt väga vajalikuks, sest juba nelja-aastaselt oskas Marie lugeda ja „siis õpetas isa tahvli peale tähti maalima, nii et vallatuse jaoks kunagi aega üle ei jäänud” (ETMM, MO 237:1/35:195). Mõisateenijast emaga seostuvad mälestused lugemisest, emalt oli Marie õppinud nii kiriku lauluraamatu kui ka tollal ilmunud esimeste populaarsete ilmalike laulikute (Jannsen 1860; Brandt 1864) laule. Soosaare vallakoolis, kus Marie sai olude sunnil käia kokku ainult 11 nädalat, paistis ta teiste seas silma nii oma kirjutamisoskuse kui ka üldise vaimse võimekusega.

Pärast leeriskäimist oli Marie aastatel 1879–1886 teenijaks Purtsis (ehk Eessaarel, Vissuvere külas), Mari Pärtensi kodutalus. Sealses suurperes olid säilinud vanemad traditsioonid ja oskused kui mujal ümbruskonnas. Mari Pärtensi ema, Purtsi vanaperenaine Rõõt Meiel oli parim kohalik regilaulutundja, kellelt aastatel 1876–1878 kogutud laulud ilmusid 1886. aastal „Vana kandle” II köites (Hurt 1886; R[ei]man 1897). Võib oletada, et regilaulud, mille Marie Purtsis Rõödalt ja Marilt õppis ning mida hiljem on temalt korduvalt kirja pandud ja salvestatud, ei seostunud talle juba siis mitte ainult naiste emotsionaalse kooslaulmiskogemuse, vaid ka kirjakultuuri ja eliidi väärtushinnangutega. Marie käis ka kooris laulmas ja näib, et tal võis Purtsis olla isegi omamoodi kirjaliku maailma vahendaja roll – ta on kirjeldanud, kuidas lihavõtete ajal „tõin koolikogust juturaamatuid ja lugesin neid, teised kuulasid” (ETMM, MO 237:1/35:164).

Kirjutamisel oli tähtis koht Marie armastuse loos, mis jääb samuti Purtsis olemise aega. Mariel tekkis romantiline suhe peremehe õepoja Kristjan

² Täiendavalt Marie Sepast ja Mari Pärtensist vt Oras 2017a ja 2017b. Andmed Marie Sepa kohta pärinevad tema enda kirjutatud eluloost, rahvaluuletekstidest ja nende kaaskirjadest, mida on kokku ligi 500 lehekülge. Enamik käsikirjadest asub Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis ja on kirja pandud aastatel 1936–1940 (ETMM, MO 237:1/34:35). 1935. aastal kirjutatud 37 lehekülge on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA II 84, 491/528). Aastatel 1935 ja 1938 on Marie Sepp annetanud 28 eset Viljandi Muuseumile. Mari Pärtens ei ole ise midagi üles kirjutanud, ta ei osanud kirjutada ja teda võib seostada pigem suulise kultuuriga.

Sepaga, kes oli samasse tallu sulaseks tulnud. Noored avaldasid oma tundeid ainult salajases kirjavahetuses. Osalt oli põhjuseks pererahva vastuseis, kes lootis, et mõlemal õnnestub oma kehva varanduslikku olukorda „parema partiiga” parandada. Võib-olla enamgi mõjutas noori privaatse, tunnetel põhineva paarisuhte ideaal: keskklassile omane romantilise armastuse mudel levis ka maarahva seas (nt Frykman, Löfgren 2015: 118–121, 191). Marie on oma armastuslugu iseloomustanud lauluridadega: „Ei puu ei tule süsi / või nõnda põleda / Kui armastus mis tõsi / Ja teistel teadmata” (ETMM, MO 237:1/35:203).³ Kristjan Sepast sai 1886. aastal Marie abikaasa ja 1892. aastal sündis nende ainus poeg. Mõlemad teenisid leiba käsitöö ja mitmesuguste maatöödega, elades Kõue väikekohal Vissuvere külas, kuhu Marie isa oli omal ajal elukoha rajanud.

Meieni on Marie Sepa kirjutistest jõudnud pärimusejäädvustused, nendega seotud omaelulugu ja kirjavahetus. Avalikest kirjutamispraktikatest oli rahvaluulekirjutamine talle ilmselt kõige sobivam ja tuttavam.⁴ Mariel oli rohkesti vanema pärimuse alaseid teadmisi ja jäädvustamiskogemusi – rahvalaulukogujad küsitlesid teda juba 1906. ja 1929. aastal.⁵ Kihelkonda külastanud professionaalsete kogujate kõrval tegutses Kolga-Jaanis 1930. aastatel aktiivselt rahvaluulearhiivi kohalik kaastööline, Rõõt Meieli järeltulija Johannes Raidla (Grauberg). Pärast oma mehe surma 1930. aastal pani Marie iseenda tarbeks – võib-olla just rahvaluulekogujate tegevusest inspireerituna – kirja mõistatusi: „Ma jäin üksi oma majasse ja nutsin väga palju, nii et mo silmad enam midagi ei näinud. Siis hakkasin mõistatusi kirjutama. Mis meelde tuli, seda üles kirjutasin, senni kui päris suur kogu saada.” (ETMM, MO 237:1/34:11)⁶

Arhiividele hakkas Marie Sepp kaastööd tegema hiljem ja ajendiks polnud mitte anonüümsed avalikud üleskutsed, vaid kogujate isiklikud pöördumised. 1935. aastal otsis folklorist Elmar Päss Rõõt Meieli fotot ja Marie saatis talle koos vastusega laulumängude üleskirjutusi. Pärast helisalvestamist Tallinnas Riigi Ringhäälingu stuudios 1937. aastal palus August Pulst Mariel kirja panna oma eluloo ja rahvaluulet. Ehk just tänu muljet avaldavalt korraldatud helisalvestamisele (nt Tampere 1936; Tõnurist 2004; Sildoja 2014) mõistis Marie Sepp varasemast rohkem rahvaluulekogumise ja enda kui

³ Ilmselt said noored kirjutades ennast ka julgemalt väljendada, sest adressaat oli kaugel ja puudusid vahetut suhtlemist mõjutavad mitteverbaalsed tegurid. Marie tunnistas ühes kirjas Pulstile: „Ma ei soovi, et ükski minu järel teeks, kirjutada ma julgesin, aga aastad läks mööda, enne kui ma julgesin mehele rääkida, mis ma mõtlesin.” (ETMM, MO 237:1/35:203) Võimalus kirja teel suhelda andis Mariele ilmselt ka julguse kirjutada August Pulsti soovitusel Eesti presidendile, et saada abi ülekohtuselt ära võetud maatüki tagasisaamiseks.

⁴ Erinevatest rahvapäraste kirjutamise liikidest Soomes XIX sajandil annab süstemaatilise ülevaate koguteos „Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa”, kus käsitletakse päevaraamatuid ja omaelulugusid, kirju, ajalehtede kaastöid, luuletusi, trükitud laululoomingut, näidendeid, romaane, rahvaluulekirjapanekuid ja käsikirjalisi ajalehti (Laitinen, Mikkola 2013).

⁵ Marie Sepalt on kirja pandud ja salvestatud peamiselt rahvalaule ja laulumänge: Peeter Reisik, Juhan Simm 1906 (EÜS III 667); Harald Paukson (Parrest), V. Koch 1929 (ERA III 1, 134/5; ERA II 21; ERA, Fon 267–268); Johannes Raidla 1932, 1935, 1936–37 (ERA II 60, 59/63, 151/63; ERA II 96, 415, 417/75, 479, 491/9; ERA II 141, 336/66); Herbert Tampere, August Pulst 1937 (ERA II 172, 108/9; ERA, Pl 44, 46, 48–49, 51); Selma Läht 1938 (ERA II 259, 18/23).

⁶ Pärimusekirjutamise teraapilisest funktsioonist vt Oras 2010.

vanade laulude tundja tähtsust. Samal aastal on ta *Exegi monumentum* tüüpi värsside eeskujul „iseendal luuletanud” luuletuse, mille üks salm kõlab: „Mu mehe vanaema⁷ laulud, / mis raadiole laulsin ma, / need on mu mälestuste sammas, / need seisvad aastasadasid ka.” (ETMM, MO 237:1/34:9) Järgnevat korrespondentsi ajendasid ilmselt nii Marie soov panustada rahvusliku pärandi loomisse ja hoida kontakte linnaeliidiga kui ka loova eneseväljenduse vajadus (vrd Kauranen 2013). Ergutavalt võisid mõjuda ka väiksed rahasaadetised teatri- ja muusikamuuseumi poolt (Marie on neist rääkides kasutanud kujundit „suhkruraha”).

Kirjalikud ja suulised (oma)eluloolisuse mudelid. Mari Pärtensi „elu lugu”

(Oma)eluloolisusel on Marie Sepa tekstides oluline koht. Ta on jutustanud endast, enda ja Purtsi pere – ehk siis oma mehe – sugulastest-esivanematest, samuti silmapaistvatest kogukonnaliikmetest, olgu need Purtsi pere katkuajal ellu jäänud esiisa Mats, XIX sajandi alguse kohalik naljamees Türsa Tõnis või mõisnikud ja pastorid, kaasa arvatud aasatel 1889–1917 Kolga-Jaanis tegutsenud Villem Reiman.

Marie Sepa elulookirjutuse omapära aitavad mõista erinevate valdkondade uurimused jutustamise, oma mina ja identiteedi kujundamise viisidest. Klassikalise, individuaalset arengulugu kujutava koherentse ja lineaarse saavutusloo kõrval leidub teistsuguseid eluloovorme, mida on seostatud eelmodernsele, kogukondlikule ühiskonnale, aga ka naistele omase enesetunnetusega. Inimene ei vaja sel puhul autonoomset identiteeti, vaid tunnetab end pigem suhestatuna teiste inimestega, osana tervikust (nt Friedman 1998: 72–73; Giddens 1991; Kirss 2002; Kurvet-Käosaar 2003: 180–181). Teiseks võib Marie Sepa tekstidest otsida suulise (oma)eluloolisuse peegeldusi. Suulisuus näib välistavat sidusa lineaarse, kogu elu hõlmava jutustuse, keskendudes kronoloogiliselt korrastamata värvikate, iseseisva sülle episoodide vahendamisele. Samal moel võidakse esitada ka kirjalikku eluloojutustust (nt Kirss 2010). Näiteks on eesti folkloristide uurimustes suulist kultuuri esindavatest seto naistest esile toodud nii suhestumuslikkust kui ka tuginemist suulise traditsiooni jutustamismudelitele. Merili Metsvahi on kirjeldanud, kuidas Ksenia Mürsepp ei rääkinud kunagi terviklikku lineaarset elulugu, isegi kui teda küsitlemisel sellele suunati (Metsvahi 2007: 37–41). Oma ja teise elu kujutamise hajusus ja suhetekesksus tuleb esile Anne Vabarna (oma)eluloolistes tekstides (Kalkun 2003, 2014).

Tänapäeva teoreetikud ei pea elukujutuse suhestumuslikkust ja fragmenteerumist siiski ainult ühiskonnatüübi- või soospetsiifiliseks mudeliks. Aina enam on tähelepanu pööratud kaasaegses suulises argisuhtluses toimivatele identiteediprotsessidele, mis tuginevad samuti „väikestele lugudele” (Bamberg 2011; vrd Eakin 2008). Suulise suhtluse puhul muutub eriti nähtavaks jutustamise intersubjektiivsus, dialoogilisus, enesemääratluse sõltuvus sellest, kellele ja mis olukorras endast jutustatakse. Adressaadi küsimust peetakse tähtsaks ka kirjutatud eluloo puhul. Fenomenoloogilisest filosoofiast pärit intersubjektiivsuse mõistes nähaksegi „kõigi subjekti ja subjektsuse vormide

⁷ Rõõt Meiel.

kujundamise põhialust” (Passerini 2007: 4; nt ka Freeman 2014a, 2014b; Kurvet-Käosaar 2016a: 165, 2016c: 37, 39).

Marie Sepa tekstid võib üldjoontes jagada kaheks, lähtudes sellest, kas need seostuvad pigem kirjaliku või suulise jutustamismudeliga. Ühele poolele jääb Marie autobiograafia, millest veerandi moodustab tema isa üsna mahukas elulugu. See on tellitud ja küsimustikuga juhendatud tekst, mille eesmärgiks on luua kronoloogiliselt korrastatud lineaarne ülevaade elust (vrd Jaago 2014). Marie jutustuses on vastavalt etteantud kavale oluline koht tema vanematel, abikaasal ja pojäl. Tihedad kogukonna- ja peresidemed olid talupojaühiskonna aluseks ja on loomulik, et elulooküsimustikus kasutati perekonnaliikmeid elukujutuse pidepunktidenä (vrd Kirss 2002: 14).

Suhetekeskse enesekujutuse kõrval võiks Marie tekstidest otsida ka individualistlikku enda saavutustele keskendumist, mille üheks tunnistajaks näib olevat eespool tsiteeritud luuletus „mälestuse sambast”. On oletatud, et rahvapärastele kirjutajatele olid elulookirjutamisel eeskujuks matusekõned ja trükitud nekroloogid (Kuismin 2013: 65–66), lisaks ilmus raamatutena ja ajakirjanduses „tähtsate meeste” elulugusid. Samal ajal võib Marie eneseväärtustamises näha ka kollektivistlikele kultuuridele omast vajadust rõhutada enda kui kogukonnaliikme au, vastavust kogukonna positiivsetele normidele (Hofstede 2001: 230). Tema minapildis tundub olevat kesksel kohal töövõime, mis aitas vaatamata kehvale varanduslikule seisule toime tulla ka eakana ja oli ühtlasi talupojaidentiteedi üks nurgakive: „[Kristjan] olli täieste vali poiss, iga tööga sai hakkama [...] mina ei olnud oma tegemises vähem vali” (ETMM, MO 237:1/35:198) (vrd Kirss 2002: 10; Kurvet-Käosaar 2016b: 121). Samavõrd toob Marie esile oma vaimset andekust ja kogukonna väljapaistva esitaja-looja staatust.

Ülejäänud elulooline aines Marie tekstides esindab pigem teist poolust, suulisele inimesekujutusele iseloomulikke väikseid lugusid, millest osa võib folkloristi vaatepunktist liigitada muistendiks, pajatuseks, isikukogemuse jutuks, kuulujutuks (nt Järv 2015).⁸ Suulise jutustamise eesmärgiks ei ole inimese elu kui terviku süstemaatiline kirjeldamine. (Kogukondliku) identiteedi kujundamine toimub köitva meelelahutuse vormis.⁹ Lood muudab jutustamise ja kuulamisväärsaks intrigeeriv süžee ja reaalne sündmus selle taga, kujutatava isiku populaarsus ja isiklikud emotsionaalsed seosed (Hiemäe 1978: 38–44; Ukkonen 2000: 30–31). Lugusid räägitakse sageli tsüklina, mille seob kokku peategelane. Kui jutustatakse võõrale või kui seltskond on hajusam – ei teata kõike ja kõiki –, esitatakse rohkem andmeid, arutletakse, kommenteeritakse (Hiemäe 1978: 62–63, 2008: 94, 200; Kaivola-Bregenhøj 2005: 4).

Mari Pärtensist kirjutatu sobib hästi suulise inimesekujutuse mudeli näiteks. Kuna Marie on jutustanud temast August Pulstile, kes kogukonnas Vainu tädiks kutsutud Marist midagi ei teadnud, alustab ta elukäigu visandiga. Selle keskmes on ebatavaline sündmus, Mari mehe surm enne nende

⁸ Tuntud inimene ühelt poolt tõmbab külge ka vanu traditsioonilisi süžeeid, samas vajavadki vanad süžeed ja motiivid kogukonnas tuntud jutukangelasi. Elavat jutustamistraditsiooni uurinud folkloristid Madis Arukask ja Taisto-Kalevi Raudalainen on näidanud, kuidas „kogu narratiivsete žanride spekter omandab jutustades autobiograafilise värvingu” (Arukask, Raudalainen 2012: 118).

⁹ Mall Hiemäe rõhutas suulises vestluses, et ei räägita ainult naljakatest seikadest, vaid ka traumaatilistest kogemustest, näiteks kas või mõisapeksu lood.

esimese lapse sündi. Suulisele ajaloole omaselt on daatumid pisut nihkes,¹⁰ muutes loo dramaatilisemaks:

Et ma tihti tädid olen nimetand, siis räägin, kes ta õieti olli. Tädi olli Purtsi peremehe õde (lauluema tütar). Tädi vastu olli saatus väga vali olnud, Liiva-Annus on tema mehe esimesel aastal kohe ära kutsunud, nii et ta isegi ei ole veel teadnud, et ta emaks saab. Peale mehe surma on ta mehe talust ära tulnud Purtsi venna juure, sel ajal ollid teopäevad ja mõisatükid teha ja inimeisi läks talusse palju tarvis. See olnud 1857. a. Nii on ta isatalusse mõne kuu pärast tagasi tulnud, nii et ta mehe talust midagi ei ole saanud. Venna juures olles kasvatas oma poja suureks. Et koolimaja lähedal olli, siis olli koolitamene kerge, ainult lõunaleib olli ligi võtta. Kui mina sinna läksin, siis olli poeg jo võera ees teenimas, tädi olli sui alati talu töös, talve elas omaette. Olli inime, kes alati teistele nalja tegi. (ETMM, MO 237:1/34:20–21)¹¹

Ülejäänud elulooandmed – lahkumine Purtsist Vainu tallu sealse peretütrega abiellunud poja juurde (seetõttu kutsutigi Marit Vainu tädiks) ja surm – on paigutatud järgnevate lugude vahele ja lõppu.

Eluülevaate viimane fraas „olli inime, kes alati teistele nalja tegi” juhatab sisse järgnevad lood, mis jutustavad Mari Pärtensi erilisest koomikuandest. Esimene lugu on poja pearaha maksmisest, milleks Mari kasutas puusugade parandamisega kogutud peenraha:

Tädi korjand omale kõik 2- ja 3-kopikased rahad, teind veikse koti ja pannud 5 rubla sisse, võtnud kõikaga selga ja läinud poja pead maksma. Kirjutaja küsind, mis tal rääki on. Ütlend: „Tullin poja pead maksma.” Kõik naernud laginal, kui ta raha koti laua peale pannud.

Kui selles loos teenib Mari kogukonna heakskiidu, viidates omamoodi vastupanulise käitumisega ilmsele sotsiaalsele ülekohtule – venna talus elaval lesel oli keeruline leida vahendeid poja pearaha maksmiseks –, siis teine lugu on näide mängulisest seisusepiiride lammutamisest peoolukorras, milleks Mari kasutab klassikalist narrirulli. Siin lisandub andekale improvisatsioonile Mari „soo- ja eakohatu” leivanumber tiritamm:

1880. aastal, kui ma jo seal [Purtsis teenijaks] olin, ollid nad Meleski klaasivabrikus pulmas. Sel ajal olli vabrikuhärra sakslane.¹² Tädi läinud kohe härra juure: „Tere, sõber, saan ma näha sind! Kas mäletad, kui me karjas käisime?” Pakkund oma lähkrist härral rüübata. Härra ei ole võtnud, läind teise tuppa ja küsind: „Kas see naene on rumal?” Kui ta kuulnud, et niisugune naljakas, siis härra läind tagasi ja hakkand ka karjaskäimise lugusi rääkima. Küsind ikka teineteise käest: kas sa seda mäletad? Mõlemad olnud head meelepidajad. Viimaks ütlend tädi: „Muud sa tegid minust paremine, aga tisetammi kasvatasin mina!” Härra ei ole seda mäletand, aga tädi ütlend: „Võime jo praegu proo-

¹⁰ Mari Pärtens abiellus 1859. aastal, tema mees suri aasta pärast, kümme päeva enne poeg Jüri sündimist.

¹¹ See ja järgnevad tsitaadid: ETMM, MO 237:1/34:20–21.

¹² Aastatel 1864–1902 oli Rõika-Meleski klaasitööstuse omanik ja direktor kohaliku töösturite suguvõsa liige, kultuuriloolane ja male propageerija Friedrich Ludwig Amelung (1842–1909).

vida,” ja kasvatand härra ees tirectammi. Härra ütlen: „Ma maksan so tammi kinni. Kui sa enne paremini said, siis saad nüüd ka.” Annud tädile 50 kopikud.

Tsükli lõpuosa räägib Mari Pärtensist kui kohalikust ämmaemandast. Marie jutustab, kuidas Maril oli kahele pikale puuvarvale lõigatud iga vastuvõetud lapse kohta sälk – poisid ühel ja tüdrukud teisel. Marie oli neid salku kokku lugenud üle kolmesaja. Mari surmast kirjutades rõhutab Marie veel kord tema staatust armastatud meelelahutajana, aga samal ajal ka kogukonna üldist lugupidamist Mari vastu tema ameti tõttu:

Ja igal pool olli ta ristsel. Saate isigi aru, kui palju tema rahvale nalja tegi, pulma viidi teda alati ka, ta olli alati oodatud pidu võeras. Ta surri 1918 a. Köster tegi hauakõnet ja ütles, et kõik kihelkond tundis Vainu tädid. Olli Liha-võte viimisel pühal matus. Väga palju olli inimeisi tulnud temale viimist au andma – olli ta jo paljudel nende ahastuse tunnil abiks olnud. Siis arvasid oma kohuseks pärga tema hauale panna.

Nagu eelnevast selgus, ei ole Marie Sepa käsikirjas Mari Pärtensi isiksust peaaegu üldse kirjeldatud, ainus omadus, mida ta mainib, on „naljakas”, „kes alati/palju nalja tegi”.¹³ Mari Pärtensit on meenutanud ka noorem sugulane Rõõt Grauberg ja temalgi piirdub isiksuseomaduste valik esitajaoskustega. Kirjeldus keskendub Mari tegevusele laulja, naljategija ja käsitöölisena:

Sii olli kange laulumiiis ja pilli mängis kah. Tema tegi puupahast viiuli ja mängis sellega. Ega ta lugu saandki mängida, saagis mudu aga viguri tegemise aeg. Egas teist siukest nallategijat põlnd, kui tema olli. Tema olli kõikides jootudes külas, vahel sai siis teda naerdud kas katki. Siis ta kandis kaelas veikest oma tehtud lassi, kus kõigest korten viina sisse läks. Kui ta siis vigurdas, laulis ja mängis, siis sinna lassi kallati talle viina sisse. Tema tegi puuriistu, lassisi, kappasi, pütte, korvisid ja viil teisigi asju. Mõned tema tehtud asjad on viil praegugi alles. Olli 85 aastat vana, kui surri. Elas oma poja Jüri (Pärtensi) juures. Kudus ka võösid. Jüri ei olnud laulu- ega pillimiiis, aga suur nalla- ja viguritegija olli ta küll. (ERA II 141, 482/3, Johannes Raidla Rõõt Graubergilt 1936)

Marie Sepa maalitud pilti Mari Pärtensist kui esitajast täiendavad märkimisväärselt rahvalaulude ja kommete kirjanekud. Neis on kõrvuti – või ka omavahel põimunud – kaks kihti: umbisikuline „rahva” luule (nt Oras 2008: 41) ja Marie Sepa isiklikud mälestused konkreetsetest sündmustest, tema enda ja Mari Pärtensi (ühistest) esitustest. Laulumängu sõnade kirja panemine on Maries vahel äratanud mälupildi värvikast etendusest ja ta on selle üles tähendanud samade vihikulehtede servadele. Enamik kombekirjeldusi on esitatud isikukogemusjuttudena.

¹³ Samasugune minimalistlikkus on omane ka teistele kogukonnaliikmete poolsetele laulikukirjeldustele, mida ma olen rahvaluulearhiivis lugenud. Ilmselt polnud kogukondlikus kultuuris tava ega ka vajadust konkreetset inimest põhjalikumalt kirjeldada, tema iseloomustamiseks räägiti pigem lugusid. Mall Hiiemäe on loetlenud juttudega edasi antud isikuomadusi, vt 1978: 34–35.

Põimuvad ja vastanduvad laulikuidentiteedid

Eelnevatest näidetest selgus, et Mari Pärtens oli oma olemuselt esineja. Kui süveneda Marie Sepa tekstidesse tervikuna, siis näib, et Mari Pärtensi meenutamine on Mariet inspireerinud mõtestama ka enda esitajaidentiteeti, ühi-seid esinemisolukordi kirjeldades taaspaigutuma Mari kui esitaja suhtes. Esitamise asemel võiks rääkida ka loomisest, sest suulises kultuuris ei saa neid üksteisest lahutada. Loovusel on oluline roll kultuurilistes esitustes, mis ühendavad kogukonda ja tagavad selle toimimise (Bauman 2012). Väljapaistvad esitajad-loojad – laulikud, jutuvestjad, kombetäitmise korraldajad, ka koomikud ja narrid – on kultuurilise esituse keskpunktis ja vastutavad selle kõrgendatud energiataseme eest. Kui mõista performatiivsust identiteediloome tähenduses, mille aluseks on sotsiaalsed käitumismustrid (Butler 1993), siis kultuurilise esituse käigus loovad kogukonna väljapaistvad esitajad oma identiteeti esitaja-looja-rituaalijuhina. Selle kõrval esitatakse ka soo-, ea-, klassi- ja muid identiteete.

Marie Sepa kirjanekuid lugedes võib tajuda nii sarnasust kui ka erinevusi kahe naise (tipp)esitaja-looja staatuse, soo ja eaga seotud performatiivsuses. Raske on öelda, kas ja kuidas mõjutab tekste ajaline distants kujutatud sündmustega: „jutustava minana” asub Marie eaka naise positsioonil ja „jutustatav teine” on samuti eakas naine Mari Pärtens, „jutustatav mina” on Marie ise noore naise ja väljapaistva esitajana (nt Smith, Watson 2010: 72–88).

Üks näiteid Marist ja Mariest kui kultuurilise esituse juhtidest on „Väravamängu” kirjeldus. Sellest selgub ühtlasi kahe naise rollierinevus: Marie on juhtiv laulja ja Mari koomik, mitteverbaalse huumori meister, kes osalejaid lõbustab:

Kaks inimest võtavad teineteise käest kinni ja jäävad kesk tuba seisma ja värav on valmis. Sandisalk on selja taga, kes tahavad läbi minna. Aga nad peavad ka ikka midagi sandi moodi tegema. Minu mehe tädi [Mari Pärtens] laskis kukerpalli ja kasvatas tirectammi, see tegi rahval alati naeru laginat. Mina olin alati väravis. Sealt peab laul algama. (ERA II 256, 317/9)

Marie Sepp on kirjeldanud peamiselt lõppriimiliste ringmängude esitusi ja nende kõrval ka mõnda regilauluesitust.¹⁴ Ta on olnud eestvedaja noorte koosmängimistel: „Ennast kiita ei ole ilus, aga ma ütlen, et mina üks neist parematest mängijatest olin. Kus mina olin, sääl alati mäng läks. Käisid ka teised neiud koos minu juures õppimas. [...] Kus mina olin, seal mängudest puudu ei tulnud. Minu mees olli tubli pillimees ja mina niisama tubli mängija.” (ETMM, MO 237:1/34:20)¹⁵ Ringmängud esindavad eelkõige noortekultuuri, nende põhiteemaks on paarilise leidmine ja sugudevahelised suhted (Rüütel 1980: 38). Nii nagu ülipopulaarse sentimentaalse kirjanduse kaudu (Jansen 2004: 70–71; Undusk 2011: 569), levis ka laulude vahendusel talurahva seas uus, romantilise armastuse mudel, mida iseloomustab paarilise jumaldamine, truudus ja ohvrimeelsus. Kodanliku kultuuri mõjul hakati abielus nägema eelkõige emotsionaalset, mitte ainult majanduslikku sidet. Noorte ideaaliks

¹⁴ Marie Sepa repertuaarist on arhiividesse jõudnud 87 erinevat ringmängu, 28 muud lõppriimilist laulu, 80 regilaulu.

¹⁵ Tõenäoliselt on ta kohalikku repertuaari täiendanud ka trükist võetud ja omaloodud või kohandatud tekstidega (Oras 2017b).

muutus tundeabielu, kus paarilise valik ei lähtu majanduslikest kaalutlustest ega allu suguvõsa kontrollile. (Giddens 1992: 38–47; Frykman, Löfgren 2015: 119–136) Ringmängud, kus etendati laulu sisu, andsid võimaluse neid uutmoodi suhteid läbi mängida (vrd Asplund 2002). Laulusõnad õpetasid, miliseid tundeid tunda ja kuidas neid väljendada: alates „suu ja käe andmisest”, humoristlikumas võtmes „musu andmisest”, ja lõpetades „leinas nutmise” või „mahalangemisega”.

On loomulik, et noorel Mariel ei olnud sellistes mängudes probleemi rolli valikuga. Keerulisem oli Mari Pärtensil, kes talle omase esinemiskire ja noorusliku energiaga mängis ringmänge koos noortega. Marie kirjeldustest selgub, et Mari leidis endale sobivad rollid eelkõige humoristliku sisuga ja mitmekesiseid tegevusi pakkuvates ringmängudes. Neist tekstidest peegeldub Marie siiras vaimustus Mari esitajaoskuste üle. Mari loomingu näiteks on tema sooloetenduseks kujunenud „Klaasvabrikandi mäng”: Mari kehastas meespeategelast, klaasipuhujat, kes vastavalt laulusõnadele puhub klaasi, näitab oma räbaldunud ja kokku traageldatud riideid, korjab ja suitsetab tubaka asemel soosammalt, põlgab ära oma vana naise ja läheb noortele tüdrukutele kosja:

Minul olli tädi [Mari Pärtens], kes väga hästi mängis. Temal olli kott kaelas, kus ta varandus sees olli. Seal olli pudel, mis ta puhkus, siis kaks särki, mis ta näitas – hall ja must riidetükk kokku aetud, mis ta ühe toredama isikul viskab, keda musilaseks arvab. Siis on piip ja ka samblaid, mis ta isi maha viskab ja siis korjab, et suitsu teha. Tädil olli omatehtud piip, mis õige suur olli ja kena näha. Siis olli naene ka kotis, mis närudest kokku olli punterdud, nagu lastel titt tehakse. Kosjakäik olli nali: neid jooksid kui kanad kulli eest, poisid aitsid neid kinni võtta ja siis sai mususid, nii et kotti pandi. (ETMM, MO 237:1/35:83–84)

Mänguga kaasaminemise ja imetluse kõrval võib Marie kirjelduses mõnel puhul siiski märgata ka distantseerumist. Eesmängija matkimisel põhineva „Adamamängu” kommentaaris kirjutab ta „härradest”, kes võiksid mängijate ennastunustava kehastumise üle imestada (härrade all mõtleb ta Tallinna heliplaadistamise komisjoni ja teisi korraldajaid), aga asub sellega ka ise kõrvaltvaataja positsioonile:

Kui härrad oleks juhtund Purtsi tulema, kui kõik inimlapsed käpakil koera viisi haukusid, siis oleks mõtlend, et hullumajja on sattunud. Aga tädi [Mari Pärtens] näitis, et Aadama pojad nõnda teevad ja meie pidime ka tegema. Aga tiretammi ei teind keegi järel, andsid panti. (ETMM, MO 237:1/35:92)

Ka Marie muudes tekstides kohtab distantseerumist Mari Pärtensi kasutatud väljendusvahenditest. Võiks oletada, et Marie Seppa olid mõjutanud keskklassi käitumisnormidele omase enesedistsipliini ja -kontrolli põhimõtted (vrd Frykman, Löfgren 2015: 43–47 jm; Vunder 2008: 464). Neist lähtudes oli Mari esitusstiil oma spontaansuses kontrollimatu ja „korralikkuse” piire ületav. Vähemalt osaliselt võis Mariele nii mõjuda Mari loomadeks või (veiderdavaks) vastassoo esindajaks kehastumine, mille rituaalne karnevalilikkus meenutab vanemat traditsiooni, sealhulgas näiteks naistepidusid (Loorits

1940; Kalkun 2010: 21–22). Eelmodernse suulise kultuuri väljendusvahenditest eemaldumine seostub vanade rituaalide kunagise tähenduse ja mõjukuse vähenemise ning nende meelelahutusliku poole võimendumisega moderniseerumise käigus.

Marie positsiooni uueaegse mõtteviisi pooldajana näitavad eriti selgelt esituskohade ja -olukordade¹⁶ eelistused. Tähendusrikas on jutustus vastlapäevast, kus Purtsi rahvas sõidab pärast Mari läbiviidud ennustamisi tema lauldud vastlalaulu saatel traditsiooni kohaselt kõrtsi, Marie aga läheb koolimajja koolilastega ringmänge mängima: „...mina läksin kooli ja tegime lastega ringmängu. Sel ajal muud mineku kohta ei olnud kui kõrts. Mehed käisid sääil alati, aga vastlaõhtul ka naised. Nii oli igal aastal, teised käisid kõrtsis, mina koolis.” (ETMM, MO 237:1/35:163) Kõrtsimineku loobumine ei tähenda vana kombe eitamist. Marie olukorravalikute taustaks on pigem moderniseerumisperioodil haritlaste levitatud ideed, mis suunasid maarahvast omandama haridust ja „kultuurseid”, keskklassile omaseid käitumisnorme – võib-olla pani neile valikutele aluse juba ema endise mõisateenija staatus. Marie Sepp on väitnud, et ta ei käinud ka noorte tantsuõhtutel, kiigel ega jaanipidudel, sest seal joodi ja kakeldi. Eriti vastumeelne oli talle ehal käimise komme. Pealetükkivate ehaliste tõttu loobus ta ajutiselt isegi teenijakohast ja kui teda tagasi paluti, leidis turvalise magamiskoha Mari Pärtensi juures. Ehkki Marie vastumeelsusel võib olla isiklikke põhjusi, taunis ehal käimist ka tollane ajakirjandus (Jansen 2007: 316). Marie ringmängurepertuaaris on laul, kus neiu karmilt noomib ehale tulnud noormeest, et see „vana aja kombeid armastab”. Seega ei distantseerunud Marie ainult vanemale kultuurile omasest väljenduslaadist, vaid ka omaealiste rühmakultuuri „vähem tsiviliseeritud” osast.¹⁷

Distants noore Marie ja eaka Mari vahel ei lähtu mitte ainult vanemate või uuemate käitumisnormide järgimisest, vaid ka east. Sotsiaalgerontoloogid on täheldanud soorollide muutumist vanemas eas vastassugupoolele sarnasemaks, samuti on teatud folkloorižanrid ja registrid vähemalt avalikus kasutuses „lubatud” ainult meestele ja vanadele naistele (Gutmann 1994: 155–184; Silver 2003; Vakimo 2001: 138). Mari julgeid esitusi ja vabadust kasutada neis mehelikke elemente võib seletada ka tema eaga. Näide rituaalsest normirikkumisest, mis sobib ainult teatud vanuses inimesele, on pulma sõimulaulude esitamine. Mari Pärtens oli oma ema Rõõt Meieli kõrval üks suuremaid kohalikke pulmalaulikuid. Pulmalauliku ülesandeks oli rituaali läbiviimine ja selleks vajaliku osalejate kõrgendatud meeleseisundi hoidmine jõulise laulu, füüsiliselt aktiivse esituse ja muuhulgas ka rituaalsete sõimulauludega. Viimaseid peeti kogukonnas põhimõtteliselt meeste repertuaariks ja neid sobis laulda ainult eakatel naislaulikutel: „Tüdrukud ropemaid lugusid ühes ei kaasitand. Vanad naesed niid ollid niid kõige hullemad. Niid tiadsid ja mõistsid rohkem ja egas niid ei kartnd ega häbenend.” (ERA II 141, 108, Johannes

¹⁶ Suulise esituse uurija John Miles Foley on kasutanud mõistet *performance arena* 'esitusareen' (Foley 1995: 47–56, 79–82), mida tuleks mõista mitte ainult ruumina, vaid ka olukorra kogemusliku raamistusena, millest sõltub vastav väljenduskeel või -stiil (vt ka Siikala 2000: 258; Kallio 2013: 89).

¹⁷ Martti Sarmela on kirjutanud soomlaste seas alates XVII sajandist kujunenud noorte rühmakultuurist, mis oli üks ühiskonna hõimupõhisest rühmapõhiseks muutumise ilminguid (nt Sarmela 1974: 106). Külanoorte seisukohtade lahknemine XIX sajandi lõpupoolel peegeldub ilmekalt suhtumises karskusliikumisse (Jansen 2007: 342–344; Palm 2004).

Raidla Rõõt Graubergilt) Sõimulaulude sobimatus (noorematele) naistele selgub Marie Sepa kirjelduses sellest, kuidas naised talgute ajal põllul summutasid valju lauluga meeste omavahelisi sõimulaule: „Mehed laulsid üheteisele vastu, vahest läksid ägedaks päris. Siis meie laulsime kõvasti, nii et nad vaikisid või et meie ei kuulnud neid.” (ETMM, MO 237:1/35:168) Ei ole võimatu, et sellist reaktsiooni mõjutasid lisaks traditsiooniliste registrite soo- ja easpetsiifikale juba ka uuema aja käitumismõrvid.

Soome kultuuriuuriija Kati Mikkola on näidanud, kuidas vabatahtlikud rahvaluulekogud kasutasid kirjutamist võimalusena väljendada konservatiivseid, muutustele vastanduvaid ideoloogiaid (Mikkola 2009). Ka eaka Marie Sepa tekstid näitavad, et ta ei aktsepteerinud sugugi kõiki moderniseerumise käigus toimunud muutusi, näiteks vanade tööoskuste kadumist või uusi „veidraid” lauakombeid. Muu seas on Marie kirjeldanud kunagise laulmis- ja ringmängutraditsiooni kadumist: „Ja nüüd enam ringmängu ei ole, ainult tants. Enne olli laulu alati kuulda, karjalapsed laulsid, luhalised laulsid, nüüd ei ole enam. Ei kuule enam laulu häält moeal kui pidudel koorilaulu ja raadio laulud, pea igas kolmandas talus on jo raadio.” (ETMM, MO 237:1/35:161) Sellises kurtmises näib peidus olevat Marie isiklik probleem, mida võiks kokku võtta sõnaga *esitajaüksindus*: Mariel ei olnud ümber noori, kellega koos tegutsedes rahuldada esinemisvajadust ja jagada oma oskusi, nii nagu seda tema nooruses oli teinud Mari Pärtens.

Samal ajal Marie siiski jätkas esitaja-loojana: seda aga kirjakultuuri tähenduses, „esinedes” üksinduses tuttavatele linnahärradele või anonüümsetele arhiivikasutajatele. Ta kirjutas üles pärimust, täiendas ja kujundas ümber regilaulutekste ning lõi ka uuemas stiilis luuletusi-laule. Kirjutamine andis kaudse võimaluse oma teadmisi edasi anda, sest August Pulst vahendas tema saadetud laulumänge Tallinna noortele rahvatantsuharrastajatele. Esitajana vajas Marie tunnustust ja lootis seda linnaeliidilt, oma kirjapanekute adressaadilt. Marie kirju Pulstile läbib pärja teema: ta ei taha oma kaastöö eest mingit muud tasu kui pärja oma hauale. Näib, et pärjaigatsuses suhestub Marie taas Mari Pärtensiga, kelle hauale pärja panemine kogukonna poolt oli talle sügava mulje jätnud – seda enam, et pärjade panemine polnud tollal ilmselt talurahva seas veel üldine tava. Pärjapanemise erilist tähendust Marie silmis kinnitab tema mälestus Villem Reimani matustest, mis toimusid aasta enne Mari Pärtensi omi. Marie on meenutanud, et „pärjade unnik nagu heina-saad olli”, seepärast paluti naistel need hauale sättida ja ta ise oli seejuures üks abilisid (ETMM, MO 237:1/35:186). Pärj linnast, Marie „uult kogukon-nalt”, oleks ta sümboolselt paigutanud justkui Mari Pärtensi kõrvale.

Kokkuvõtteks

Kunagi lauliku teemasse süvenedes jõudsin arusaamani, et teise mõistmine ja biograafiline kujutamine eeldavad isiklikku emotsionaalset kogemusseost, äratundmishetki (Oras 2008: 30–31). Marie Sepa materjalidega tegeldes ei jõudnud ma millegipärast pikka aega sellise isiklikult puudutava seoseni, ehkki ma laulsin ja õpetasin tema laule, mängisin tema kommentaare järgides eri seltskondadega laulumänge, õppisin ära tiritamme, mida Marie Mari Pärtensist kirjutades tähtsaks pidas. Kord hämarduvas toas, pliats ja paber

käes, Marie Sepa tekstide paljundustest märkmeid tehes jõudis minuni järsku äratundmine. Piirid kadusid ja ma samastusin hetkeks Mariega: me istume vaikus, omaette, kummardume paberi kohale – sest muidu silm ei seleta hästi – ja kirjutame. Võib-olla laulmine on meile tähtsam, aga igal juhul on kirjutamine saanud osaks meist.

Marie Sepa aegne, XIX sajandi teise poole maarahvas paigutus suulise ja kirjaliku kultuuri piirile. Sellel piiril asuvad ka Marie Sepa tekstid, kirjalikud peegeldused tema noorusaja suulisest laulmisest, mängimisest, jutustamisest, kirjutatud eaka naisena muuseumitöötaja August Pulsti palvel. Rahvapärasest kirjalikkuses oli palju loomingulisust: iga kirjutaja rakendas uut meediumi ja selle konventsioone omal viisil (Edlund 2016: 82). Marie Sepa rahvaluulekirjapanekud ei vasta enamasti omaaegsele umbisikulise rahvaluule kirjutamise mudelile, tuues keskmesse tema enda ja talle olulised kogukonnaliikmed. Kui neile lisada Marie omaelulugu ja kirjad, moodustub kirju pilt (oma)eluloolise jutustamise mitmesugustest võimalustest. Juhendi järgi kirjutatud Marie omaelulugu esindab sidusa, lineaarse ja kronoloogiliselt korrastatud ülesehitusega pigem modernset kirjalikku elulookirjutust ja näitab Marie „eluloovõimelisust”. Ka Mari Pärtensist on Marie oma sõnutsi kirjutanud „elu loo”, ent see erineb tema omaeluloost, olles suulisele (inimesest) jutustamisele omaselt kokku pandud väikestest värvikatest lugudest, mis osalt kuulusid arvatavasti kogukonna ühisesse juturepertuaari, osalt vahendasid Marie isiklikku kogemust. Mari Pärtensi lugu täiendavad laulumängude ja kommete kirjeldustesse põimitud mälestuspildid Mari esitustest.

Ehkki subjektsus toetub olemuslikult intersubjektiivsusele, tundub, et Marie Sepp kui XIX sajandi talupojaühiskonnas kasvanud naine määratleb ennast rohkem lähi- ja kogukonnasuhete kaudu kui modernne autonoomne indiviid. Sulandumise ja eraldumise vahel näib siiski tekkivat omamoodi pingeväli, sest juba kirjutamine oma eneserefleksiivsusega eraldab kirjutajat, pannes nii ennast kui ka oma kogukonda kõrvalt vaatama. Kogukonna traditsioonide vahendaja ja linnaeliidi suhtluspartnerina asetus Marie pigem modernse eristuva ja eneseteadliku indiviidi positsioonile. Kaldumine uute, keskklassi käitumisnormide ja ideede poole peegeldub juba mõnedes Marie noorepõlve valikutes ja näitab moderniseeruva külakogukonna sisemisi erinevusi.

Lähedust ja samas distantseerumist võib tajuda ka Marie mälestustes Mari Pärtensist ja nende ühistest esitustest. Väga lähedane emotsionaalne side ja kogukonnaga jagatud vaimustus Mari esitajavõimete üle sundis eakat Mariet temast kirjutama. Ilmselt peitub kirjutamisvajaduses ka soov (taas)mõtestada Mari ja enda esitajaidentiteeti. Ehkki Mari ja Marie olid mõlemad omaaegsetes esitustes liidripositsioonil, ei kattunud nende rollid ega ka esinemisstiil. Distanti tekitas naiste erinev vanus, mille puhul traditsioonis aktsepteeritakse erinevaid väljendusvahendeid. Aga vähemalt kirjutades näib Marie distantseeruvat ka Mari spontaanselt, jõuliselt, rituaalse taustaga performatiivsusest, mis seostub pigem eelmodernse kultuuriga.

Võib-olla alles vanemana mõistis Marie Mari kui eaka naise kunagist vitaalsust ja esinemiskirge. Mõistmist võis toetada Marie enda esitajaüksindus, mis oli tingitud tema kui suulise esitaja, lauliku positsiooni nõrgenemisest moderniseerunud külas. Marie suunas esinemisvajaduse kirjutamisse ja lootis saada Mariga võrdväärselt tunnustatud. Erinevalt Marist pidi see

lähikogukonnale nähtav tunnustus tulema väljastpoolt, Marie uult publikult. Selles lootuses näivad taas kohtuvat individualism ja kogukondlikkus, eneseteostusvajadus ja soov kinnitada enda au oma lähikogukonna silmis.

Kirjutise valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad”. Täna Leena Kurvet-Käosaart ja Mall Hiimäed heade nõuannete, Tiina Jürgensit, Ene Kuljust ja Ülle Tarkiaisenit konsultatsioonide eest, samuti Kristel Kurahashit (end. Mets) ja Säde Tatart, kelle (üli)õpilasuuringusi Marie Sepast olen kasutanud.

Arhiiviallikad

ETMM, MO – Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, muusikaorganisatsioonide kogu
ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis
EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

Kirjandus

- Arukask, Madis, Raudalainen, Taisto-Kalevi 2012. Autobiographical and interpretative dynamics in the oral repertoire of a Vepsian woman. – Expressions of Belief. Vernacular Religion in Everyday Life. Toim Marion Bowman, Ülo Valk. London: Equinox, lk 104–139.
- Asplund, Anneli 2002. Changing attitudes to love in Finnish folk songs. – Myth and Mentality: Studies in Folklore and Popular Thought. (Studia Fennica Folkloristica 8.) Toim Anna-Leena Siikala. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 233–246.
- Bamberg, Michael 2011. Who am I? Narration and its contribution to self and identity. – Theory & Psychology, nr 1, kd 21, lk 1–22. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0959354309355852> (12. III 2017).
- Bauman, Richard 2012. Performance. – A Companion to Folklore. Toim Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem. Oxford: Wiley-Blackwell, lk 94–118.
- Brandt, Friedrich 1864. Eestima Öpik, ehk mitmesugused aialikkud laulud. Nore rahwa rõmuks ja mele jahhutamiseks kokkukorjatud. Tartu: H. Laakmann.
- Butler, Judith 1993. Bodies That Matter: On the Discursive Limits of ‘Sex’. New York–London: Routledge.
- Eakin, Paul John 2008. Living Autobiographically. How We Create Identity in Narrative. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Edlund, Ann-Catrine 2016. The songbook and the peasant diary. As participants in the construction of the modern self. – Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity. (Northern Studies Monographs 4.) Toim A.-C. Edlund, T. G. Ashplant, Anna Kuismin. Umeå: Umeå University & Royal Skyttean Society, lk 77–96.

- Foley, John Miles 1995. *The Singer of Tales in Performance*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Freeman, Mark 2014a. *The Priority of the Other: Thinking and Living beyond the Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman, Mark 2014b. Narrative, ethics, and the development of identity. – *Narrative Works*, nr 2, kd 4, lk 8–27. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/22780/26453> (12. III 2017).
- Friedman, Susan Stanford 1998. Women's autobiographical selves. – *Women, Autobiography, Theory. A Reader*. Toim Sidonie Smith, Julia Watson. Madison (Wis.): University of Wisconsin Press, lk 72–82.
- Frykman, Jonas, Löfgren, Orvar 2015 [1987]. *Kultuurne inimene. Keskklassi eluolu ajalooline areng*. Tlk Olavi Teppan. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Gutmann, David 1994 [1987]. *Reclaimed Powers: Toward a New Psychology of Men and Women in Later Life*. Evanston: Northwestern University Press.
- Hiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused: kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiemäe, Mall 2008. *Sõnajalg jaaniööl*. (Eesti mõttelugu 73.) Tartu: Ilmamaa.
- Hofstede, Geert 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Second edition. Thousand Oaks–London–New Dehli: Sage Publications.
- Hurt, Jakob 1886. *Vana Kannel. Alte Harfe. Täieline kogu vanu Eesti rahvalauluzid*. Tõine kogu. Tartu: C. Mattiesen.
- Jago, Tiiu 2014. Genre creation within memory collection. – *Estonian Approaches to Culture Theory*. (Approaches to Culture Theory Series 4.) Toim Valter Lang, Kalevi Kull. Tartu: University of Tartu Press, lk 284–305.
- Jannsen, Johann Voldemar 1860. *Eesti laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulwad ehk laulo kuulwad*. Essimenne jaggo. Tartu: H. Laakmann.
- Jansen, Ea 2004. *Vaateid eesti rahvustluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa.
- Jansen, Ea 2007. *Eestlane muutub ajas: Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Järv, Risto 2015. *Lõputa ja lõputu rahvajutt*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 529–540.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2005. Homo narrans – people making narratives. – *FF Network*, nr 29, lk 3–11.
- Kalkun, Andreas 2003. *Seto naisautobiograafide maailm*. – *Ariadne Lõng*, nr 1–2, lk 6–20.
- Kalkun, Andreas 2010. Naiselikkus, mehelikkus ja seksuaalsus talupojakultuuris. – *Kapiuksed valla: arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest*. Toim Brigitta Davidjants. Tallinn: Eesti Gei Noored, lk 12–22.
- Kalkun, Andreas 2014. Naise hää ja keha eeposes. Soospetsiifilistest motiividest Anne Vabarna „Pekos”. – *Regilaulu kohanemine ja kohandajad*. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 31.) Toim Janika Oras, A. Kalkun, Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 219–252.
- Kallio, Kati 2013. *Laulamisen tapoja: esityksareena, rekisteri ja paikallinen laji Länsi-Inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Kauranen, Kaisa 2013. Mitä ja miksi kansa kirjoitti? – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370.) Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 19–54.
- Kikas, Katre 2014. Folklore collecting as vernacular literacy: establishing a social position for writing in the 1890s Estonia. – Vernacular Literacies – Past, Present and Future. Toim Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund, Susanne Haugen. Umeå: Umeå University & Royal Skyttean Society, lk 309–323.
- Kikas, Katre 2015. Mis kuulsin rahva suust se panin kirja... Mölder Märt Siipeni kirjalikust pärandist. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuurin-gute keskuse aastaraamat XIII–XIV. Toim Mart Velsker. Tartu: Tartu Ülikool, lk 33–54.
- Kirss, Tiina 2002. Inimväärne elu naisena: teoreetilisi perspektiive eesti naiste elulugude uurimiseks. – Ariadne Lõng, nr 1–2, lk 6–23.
- Kirss, Tiina 2010. „Vana tuuletallaja”: August Kitzbergi mälestused eesti auto-biograafilise tüvitekstina. – Methis, nr 5–6, lk 38–53.
- Kuismin, Anna 2013. Päiväkirjat ja omaelämäkerrat. Aikain muistot ja koke-musten koulut. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suo-messa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370.) Toim Lea Lai-tinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 60–97.
- Kuismin, Anna 2016. Ploughing with the pen. Metapoetic elements in Fin-nish nineteenth-century peasant poetry. – Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity. (Northern Studies Monographs 4.) Toim Ann-Catrine Edlund, T. G. Ashplant, A. Kuismin. Umeå: Umeå University & Royal Skyttean Society, lk 9–24.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2003. Teemandid tolmuhanne ehk kuidas vaa-delda naiskirjanike päevikuid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 178–191.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2016a. Euroopa-ihalusest taasiseseisvusperioodi autobiograafiates. – Methis, nr 17–18, lk 163–179.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2016b. „Not Much Love Lost Between Me and My Husband”. Love in Estonian women’s life-stories of the Soviet period. – The Soviet Past in the Post-Socialist Present. Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies. (Routledge approaches to history 14.) Toim Melanie Ilic, Dalia Leinarte. New York–London: Routledge, lk 110–128.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2016c. Enese ilmnemine/ilmutamine Viivi Luige romaanis „Varjuteater”. – Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad. (Studia litteraria Estonica 18.) Toim L. Kurvet-Käosaar, Marin Laak. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 36–55.
- Laitinen, Lea, Mikkola, Kati (toim) 2013. Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallis-tuminen 1800-luvun Suomessa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituk-sia 1370.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Loorits, Oskar 1940. Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Est-land. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 14.) Tartu: K. Mattiesen.
- Metsvahi, Merili 2007. Indiviid, mälu ja loovus: Ksenia Müürsepa mõttemaailm folkloristi pilgu läbi. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mikkola, Kati 2009. Tulevaisuutta vastaan: Uutuuksien vastustus, kansan-tiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seu-ran toimituksia 1251.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Oras, Janika 2008. Viie 20. sajandi naise regilaulumaaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 27.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Oras, Janika 2010. Motivations of volunteer archive correspondents: three women from Estonia. – *Ethnologia Fennica*. Finnish Studies in Ethnology, nr 37, lk 22–36.
- Oras, Janika 2017a. Mari and Marie: Performativity and creativity of two Estonian singers in late nineteenth-century. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, nr 67. <http://www.folklore.ee/folklore/vol67/oras.pdf> (5. VI 2017).
- Oras, Janika 2017b (ilmumas). Favourite children and stepchildren: Elite and vernacular views about Estonian folk song styles. – *Res Musica*, nr 9.
- Palm, August 2004. Villem Reiman. Tartu: Ilmamaa.
- Passerini, Luisa 2007. Memory and Utopia. The Primacy of Intersubjectivity. London–Oakville: Equinox.
- R[eimann, Villem] 1897. [Kolga-Jaanis ...] – *Kodumaalt*. Postimees 28. XI, lk 3.
- Rüütel, Ingrid 1980. Eesti uuemad laulumängud I. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sarmela, Matti 1974. Folklore, ecology and superstructures. – *Studia Fennica*, kd 18, lk 76–115. http://www.kotikone.fi/matti.sarmela/ecofolklore.htm#Matti_Sarmela (30. VII 2017).
- Silver, Catherine B. 2003. Gendered identities in old age: toward (de)gendering? – *Journal of Aging Studies*, kd 17, nr 4, lk 379–397.
- Siikala, Anna-Leena 2000. Body, performance, and agency in Kalevala rune-singing. – *Oral Tradition*, kd 15, nr 2, lk 255–278. http://journal.oraltradition.org/files/articles/15ii/5_siikala.pdf (30. VI 2017).
- Sildoja, Krista (koost) 2014. Äratismäng uinuvale rahvamuusikale. August Pulsti mälestusi. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum.
- Smith, Sidonie, Watson, Julia 2010. Reading autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. Second edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tampere, Herbert 1936. Samm edasi rahvaviiside jäädvustamisel. Rahvapärismuste Selgitaja, nr 1, lk 15.
- Tõnurist, Igor 2004. Rahvamuusikakoguja August Pulsti põhimõtetest. – Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum 1924–2004. Aegkiri. (Talletusi Eesti muusika- ja teatriajaloo radadelt 1.) Toim Alo Põldmäe, Kalju Haan. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, lk 34–41.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Undusk, Jaan 2011. Baltisaksa kirjakultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 561–571.
- Vakimo, Sinikka 2001. Paljon kokeva, vähän näkyvä: Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntähtämissä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vunder, Elle 2008. Moderniseerumine ja kultuurimuutrite muutused 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandil. – Eesti rahvakultuur. Toim Ants Viies, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 459–475.

A singer telling the story of a singer's life: the biographical presentations of Marie Sepp hovering on the border of oral and literary culture

Keywords: life writing, vernacular literacy, folkloristics, oral song tradition, singers, performance

The first part of the article discusses the models and examples of vernacular life writing, including the copious material written down for the archives by Marie Sepp (1862–1943), a country woman from Kolga-Jaani in Central Estonia. Marie Sepp also wrote her own life history based on folklorists' instructions. Her life history reflects the relational self, considered characteristic of a communal agrarian society and of female writers. The rest of her biographical materials represent the oral tradition of (auto)biographical narration, while many of the small stories can be categorised under genres of narrative folklore. Among these is the „life history” of Mari Pärtens (1832–1919), Marie's close community member from the previous generation, which is combined from short narratives revealing the peculiarities of her personality. Marie's recordings of traditional songs and customs, in which personal experience plays an unusually significant part, also contain recollections of the spectacular performances by Mari Pärtens.

The second part of the article discusses the identity and performativity of Marie Sepp and Mari Pärtens as outstanding singers. While Mari Pärtens's performances show premodern spontaneous ritual-carnivalistic performativity, Marie Sepp seems to have adopted modern models of self-control. In addition, their age determined the different roles and „acceptable” genres in the performances. By the 1930s, Marie Sepp had channelled her need to perform into an alternative creative activity – writing. One example of how her subjectivity was related both to communal oral as well as to modern individualistic models was her wish to have a funeral wreath placed on her grave. This nod of respect by the elite was also a way to establish Marie's „face” in the community (e.g., Hofstede 2001).

Janika Oras (b. 1963), PhD, Estonian Literary Archives of the Estonian Literary Museum, Senior Researcher, janika@folklore.ee